

Калматова М.В.

**АКЫН С.ТУРГУНБАЕВДИН ПОЭЗИЯСЫНДАГЫ КӨРКӨМ СӨЗ
КАРАЖАТТАРЫНЫН КОЛДОНУЛУШУ**

Калматова М.В.

**ИСПОЛЬЗОВАНИЕ В ПОЭЗИИ С.ТУРГУНБАЕВА КОМПОНЕНТОВ
ХУДОЖЕСТВЕННОЙ РЕЧИ**

M.V. Kalmatova

USE IN POETRY S.TURGUNBAEV'S SPEECH WITH RHYTHMIC COMPONENTS

УДК: 890/54.3

Макалада акын С.Тургунаевдин жаңычылдыгы, стили, чеберчиликтери каралды.

Негизги сөздөр: үгүтөө, стиль, акын, чеберчилик.

В статье были рассмотрены новаторство, стиль и мастерство поэта С.Тургунаева

Ключевые слова: новаторство, стиль, поэт, стиль, мастерство.

This article describes innovation styles and masters skill of S.Turgunbaeva

Key words: innovation, style, poet, style, craftsmanship.

Акын С.Тургунаев кыргыз поэзиясындагы өзгөчө орду бар акындардын бири. Ал ырларынын форма-мазмунуна жаңылык киргизе алган акын катары чыгармалары алдыңкы орунда турат. Өзүнүн айтымына токтолуп, өмүр жолуна саресеп салсак, адабият теориясын мыкты түшүнүп, сын бөлүмүндө көп жыл иштегендиги, орус акын жазуучуларынын чыгармаларын которуусу, Ж.Бөкөнбаев, Ж.Турусбеков, А.Осмоновдун ырларынан таасирленүүсү аркылуу акын өзүн-өзү курчутуп отурган.

С.Тургунаев өз сөзүндө: «Бүгүнкү поэзияны чагылдыруу сферасы абдан кең-андан күн алдындагы турмуштун бардык салтанаты жана коогасы, ой-кыры, өз татаалдыгында камтылууга тийиш. Мына ушундан улам акындын жүгү да оордоп, милдети да кыйындоодо. Акын бүгүн тирликтин көп түстүү кымгуутунан, боз туманынан, ак, карасы аралашып кайнап жаткан айлампасынан адамга бийик рухий канааттануу берерлик гармонияны жана ыйманды көтөрүп чыгуусу, объективдүү дүйнө менен адам руханынын карым-катышынан татаал процессин көрсөтүүсү тийиш» дейт [2:3].

С. Тургунаев акындыктын милдеттерин, поэзиянын талаптарын баса белгилейт, бул ойлорду апробациялоого аракеттенет. Ырларындагы басымдуу ойду негиздеген объективдүү дүйнө жөнүндө кенен ой терметип, окурмандарга жаңыча пикирин жеткирип, бул жашоонун мазмунуна терең баа берет. Мындай темадагы ырларына «Футболисттин талаасы», «Өмүргө», «Өмүр», «Дүйнө», «Убакыт», «Өмүрдүн чалкар чактары», «Бу тирлик» ж. б. маанидеги ырларын белгилөөгө болот. Мисалы, «Футболисттин талаасы» деген ыры эпитафиялуу мазмунда жазылган.

Бүткүл дүйнө калаалары
атын атап дүңгүрөп,
Канча шыктар күйүп-жанды,

чабуул баштап, уу-чуу менен,
чагылгандай
сенин тепкен тобуңдан,
канча бекем дарбазалар алынды.
Баары өттү ал шоокумдуу өмүрдүн...
топ кубалап,
чарк айланып жер шарын,
зуулап чуркап баратып,
(жашоо деген кан жолдо),
мүдүрүлүп кокустан,
мезгил жетпей чарчадың...
...Эми башка футболисттин
ысмы элге тараптыр,
сени болсо тагдыр минтип,
топ-тогенок топ кылып,
чыкпас, мерес дарбазага камаптыр [5:40].

Эркин формада жазылган ырында уйкаш саптар толук берилбегени менен, ыргак бекем сакталып, адамга таасирдүүлүгү жан дүйнөгө өзгөчө сезим калтырганын туясың. Өмүр-өлүм ортосундагы жакындык дүйнөнү дүңгүрөткөн футболисттин кокустуктан мүдүрүлүп “оо дүйнөгө” топ сымал тоголонуп кеткенин, адам өлсө анын ордун башка адамдар ээлеп, кылымдан-кылым өтүп, уюткулуу элдин ата-бала туягы сыяктуу адамзаттын жашоосу улана берерин белгилеп, өмүрдү топко салыштырат. Акындын философиялуу тереңге умтулган ойчулдугун ар бир ырында автордун өздүк байкоосу менен жекече сезиминин кайраттуу, күчтүүлүгү, акындын акын болуп калыптануу пирамидасынын пайдубалы катары баалоого болот.

“Бир сырдуу акын” аттуу С.Тургунаев жөнүндөгү жазылган китепте мындай деп берилет: “Туңгуч жыйнагы «Салам сага жаш өмүр» деген мурдагы муундардан таптакыр башкача поэтикалык ат менен чыккан жыйнагы адабий сында анча бааланбай, барк алынбай калганы менен «Кечки троллейбус» жыйнагы жакшы сөзгө арзыган. Кыргыз жаштар поэзиясына жаңы ысым келгенин демонстрациялаган бул кибиреген китеп, чын эле улуттук адабиятыбыз жаңы нукка бурулуп жаткандыгын, жаңы окурман үчүн жаңы ойлорду, заманбап формаларды табууга куштарлык ички кыртыштан да өнүп чыкканын өзгөчө бөлүп көрсөттү» [1:244].

«Кечки троллейбус» аттуу китебинде «Дөң-гөлөктөр», «Кечки троллейбус», «Жылдызым», «Эркин ыр» аттуу ырларын эркин уйкаштыктагы философиялуу ырлар деп атоого болот. Мисалы, «Ресторандык жаштар» деген ырында:

Турмуш күндө ресторан эместир,
Бүткүлө майрамдарды!
Көйкөлүшкөн көйнөктөр,
Сулуусунган кооз чачтар –
Ресторандык жаштар,

«Акылдуу» сүйлөгөн галстуктар! [5:39].

Синекдоха түрүндө жазылып, «ресторан» – деген жаңы сөз менен турмуш ар күндө ресторандагыдай көңүлдүү, шаңдуу, ыр-бий менен коштолуп, көйкөлүшкөн көйнөктөрдү үйдө да, талаада да кийбей тургандыгыбызды айтат. Жалпысынан алганда, галстукту бардык адамдар тагына бербейт, бирок галстук тагынган адамдардын бардыгы акылдуу эмес. Сүйлөгөн сөзүн алганыбызда, адамдын ордуна галстукту сүйлөгүү менен «акылдуу» деген сөзгө бардык оюн батыргысы келгендей. «Дөңгөлөктөр» деген ырында:

Жаз дөңгөлөк,
Күз дөңгөлөк
Ай дөңгөлөк,
Кыз дөңгөлөк.

Карай салсаң көз алдында
Бардык дүйнө көч-көч болуп,
Бир дегенче миң дөңгөлөп,
Кайдадыр бир зып-зып этип
Кайып барат өңдөнөт.

Дөңгөлөктөр дүйнөсүндө,
«Өлбө жаным, өлбөлөп»,
Дөңгөлөктөр дүйнөсү,
Тыным албайт өңдөнөт.

Сен дөңгөлөк,
Мен дөңгөлөк,
Максаттар да дөңгөлөк.

Бу жарыкта бардык затың
Дөңгөлөк дух өңдөнөт [5:349].

Метафоралуу жазылган ырларында философиялык ойлорунун тереңдиги байкалып турат. Акындын дөңгөлөк аркылуу салыштырылып, мезгилдердин бир ордунда турбай дөңгөлөк сымал айланып, максаттарыбыз өзгөрүп, бул дүйнөдөгү бардык нерсе туруксуз экендигин мааниси терең түшүнүк менен бере алган. «Ойдун масштабдуулугу, ошол эле кезде жыйнактуулугу бул ырдын көркүн ачып турат да, ар бир строфа канчалык чоң сөз боло турган нерсени лаконизм менен берип жаткандай, өз-өзүнчө главаларга ажыратылып сунуш этилет», дейт ([1:249]).

Абдан чакан эң жука китептерде,

Абдан назик акындын көңүлү бар.

Абдан терең айтылган курч сөздөрдө,

Абдан кыска акындын өмүрү бар, [5:24] – деп, анафоралуу жазылган ырындай «Кечки троллейбус» аттуу жыйнагында акындын тематикалык диапозону кең, бир топ алгылыктуу ырлары жарык көргөн. Анда акындын тема тандоосу, идеяны жеткире билүүсү, ырдын техникасына көңүл буруусу, турмуштук тажрыйбасынын жогору экендиги, поэзия дүйнөсүнүн атмосферасын түшүнө билгендиги көрүнүп турат. Жалпы эле жарык көргөн жыйнактарында энеге, балага арналган лирикалуу

ырлары арбын. «Бала көтөрүп бараткан эне», «Бала», «Эне кубанычы», «Ата сөзү», «Өмүрдөгү бир айлампа», «Максатка жет, балакай», «Апам, мен жана ажал», «Атасы баласына» ж.б. ырларын атоого болот.

Биз үйдө үчөөбүз:

апам мен жана ажал.

Апам менин маңдайымдан сылайт.

Ажал апамын маңдайынан сылайт,

Карактерин тунагып, муундарын укалайт.

Арбап, алдап дене-боюн көшүлтүп,

сонун дүйнө көрсөтүп,

азыткыдай азгырат.

«Жүрү-жүрлөп» шаштырып,

кайкадыр арбап барат...

Мен баламын,

Балапандай чый-пый түшүп,

коркконума чыдабай,

ый аралаш кыйкырам:

«Токто, токто! Апаке, – дейм,

– Токточу, – дейм, – бир азга!»

Сууп бараткан колдорунан кармалап,

Апа-апалап чыңырам [8:140-141].

Бир лирикалуу жазылып, кандай окурман болбосун, көзүнөн жаш кылгыртып, жүрөгүн сыздатары анык. Апасынын узап бара жатканын, ажалдын «жүрү-жүрлөп, шаштырып» өлүмгө арбаган учурун, жаш бала ажалды көзү менен көрбөсө да акылы жетип, жан дүйнөсү менен көрүп турган. Эне мээриминен ажыратып, бактылуу балалык сезимдерин бүлүндүргөн бул ырынан соң, акындын балдар үчүн жазылган ырларына токтолсок акын апасынан ажырап, энеге болгон кусалыгы, сагынуусу али да болсо күчөп эч качан унутулбаган таризде, дүйнөдөгү көз жарган ар бир баланы өзүндөй болуудан алыстатат. Тагдырдын таш боордугу, суук бороону менен балалык аруу сезимин учуруп күн тийбес түнт токойго таштабасын дейт. Ушул себептен ырларында ата-эне менен баланы ажыратпай бирге караган.

– Турмуш бул – татаал сапар,

ага көп акча керек,

акчаны сен кор тутсаң

кор болуп каларың эп.

Деп эне, баласына

поезддин айнегинен,

көп акыл айтып жатат –

баласы көп эл менен

кайдадыр кетип жатат [7:94-6].

Алгын уулум капарга –

баратасың сапарга:

канча бийик болсо да

куш конбогон дарак жок,

канча катуу болсо да

кайышпаган адам жок [8:95].

«Эне менен бала», «Ата сөзү» аттуу ырлары бири-бири менен жуурулушуп тургансыйт, бирок эненин акыл насааты канткен менен башкача аура берерин алда качан түшүнгөндөй кыяз калтырат. Кыскача сүрөттөө менен эненин баласына күйүп-

бышкан көрүнүшү акынды күчтүү таасирлентип, ыр жаратууга мажбурлайт. Санат-насаат менен берилген ырында атанын сөзү кайраттуу келип, эр жигиттин бекем болуусуна үндөп, ар бир окурмандын баласына насаат айтууга жол көрсөтүүчү тарбиялык мааниси менен нарктуу касиетин сактай алат.

«С. Тургунбаевдин ички дүйнөсү, анын баатырдык фатализи, өз алдынча турмуштук философиясы кооз парадоксалдуу афоризмдерге толгон ырларынан көрүнүп турат» [1:250] – деп, М. Синельников айткандай ушул өзгөчөлүктөр поэтикалык көркөмдүүлүгү менен окурманды позитивдүү тыянак чыгарууга жетелейт. А.Өмүркановго арналган ырында «Акын деген от болуу, актык менен каранын, ортосунда сот болуу», «Токтоо эрдин жүрөгү, тойбосо да тойгондой, айткан сөзү ар нуска, калыпка салып койгондой» ж.б. учкул сөздүү саптарын айтууга болот. Адабиятыбыздын ааламына көз жүгүртсөк Т.Сатылгановдун ырларындагы саптары, Калыгул Бай уулун акыл сөз түрүндөгү чыгармалары, А.Токомбаевдин бир шилтемдери ж.б. көптөгөн акындарыбыздын учкул сөздөрү калың элдин катмарына сиңип, афоризмге айланып калган.

Акын катары эл жерге болгон сүйүүсүн төмөнкү ырларынан баамдоого болот. «Ысык-Көл», «Жер соорусу Аксы экен», «Ала-Арчадагы маек», «Көл сүрөттөрүнөн», «Алай», «Жалал-Абад», «Тоолор касиети», «Тогуз-Торо одасы». Бул ырларынын ичинен «Жалал-Абад», «Жер соорусу Аксы экен» деген ырлары обонго салынып, аткаруучулар тарабынан ырдалып жүрөт. Мындай ырларындагы өзгөчөлүктөр метафоралуу сүрөттөө, салыштыруу, образдуулук негизин түзөт.

Тунжураган турпатына дүпөйүл
тунуп калган,
касиеттүү бир пейил
карап койсоң
карууңа кан бүрккөн.
карааныңда
бир улуулук бар деп бил [6:3].

Метафора түрүндө жазылган ырында тоонун турпатын адамдын оор мүнөзүнө салыштырат, жаратылыштын сыйкыр кереметтерин түшүнүп, Ата Журттун ар бир байлыгын, баалуулугун сакташ үчүн өжөрлөнөт.

Лирикалык ырларынын бөлүгү катары, арноо ырларын кыргыз элине таанымал, ар түрдүү таланттын ээлерине эскерүү, жоктоо, таазим кылуу, аткарган эмгектерин баалоо өңдүү ырларын үчкө бөлүп алсак болот. Биринчиси, досторуна арналат: «Акын доско», «Акын Жолон», «Эки акын түшкө кирди», «Жолонго арналган ырлар» ж.б., экинчиси, кыргыз элинин эрте кеткен таланттуу инсандарына

арналат. «Ата Журт», «Үнүң турар жаңырып», «Таттуу кызы бир элдин» ж.б., үчүнчүсү, башка элдин белгилүү инсандарына арналат: «Индира Ганди», «Тургут Өзал Өксүгү», «Карл Маркс» ж.б. Бул ырларынын ичинен «Үнүң турар жаңырып» аттуу ырында, кыргыз элинин белгилүү ырчысы, композитор Ы. Абдыкадыров менен эл акыны акыркы жолу телефон аркылуу байланышып, сыр бөлүшкөнүн эскерет.

Кайрат айтсам анда сага парыз – деп,

Гүл көңүлүң көтөрүүгө сөз издеп:

«Баарыбыздын башыбызда көйгөй көп,

Өксүк да көп... кимди айтасың тегиз деп» [7:189].

Бир лирикалуу түзүлүшкө ээ болуп, жакшы адам, улуу таланттардын өмүрү кыскалыгын айткысы келген. “Ырдын пири Ырыспай” музыкага жан киргизип өчпөй турган обондорду жараткан. Айтса сөздүн кудурети жеткис, чанда жаралчу таланттын бүгүн жоктугуна өкүнөт. “Күрөшөм турмуш деген лөлү менен, тирешем, жөн эле мен өлүп бербейм!” – деген Ы.Абдыкадыровдун айткан сөздөрүнө ой таштайт. Жашоодон үмүт үзбөгөн чыйрак, кайраттуу сөздөрү акынга ырчынын узак өмүр жашайт деген ишеним калтырган. Кечээки көргөн адамдын бүгүн жоктугун, бир берилген кыска өмүрдү дагы кыскартып ченегенин ыры аркылуу бергиси келет.

Жыйынтыктап айтканда, С.Тургунбаевдин колориттүү натурасы, дүйнөнү көркөм жалпылоо ыкмасы, күтүүсүз жарк эткен образдуу табылгасы, реалдуу турмуштун портрети, адамзаттын өмүр-өлүм ортосундагы лирика трагедиясы, метафоралуулук, эпикаларындагы адам-аалам алкагынын карым-катышы, философиялык ойдун тереңдиги аркылуу бүтүндөй поэзияга бурулуш жасаган акындардын бири катары айтууга болот.

Ал эми акындын поэмалары, сынчылык эмгектери, котормолору өзүнчө изилдөөгө ылайык.

Адабияттар:

1. Азыркы кыргыз адабияты. 1-том, Бишкек,–2005.
2. Акунов Э. Кыргыз адабияты. Автореферат. Бишкек,–2005.
3. Керимжанова Б. Кыргыз ыр түзүлүшүнүн кээ бир маселелери. Фрунзе –1964.
4. Муратов А, Шериев Ж. Исаков К. Кыргыз адабияты.– Б.: «Айат», 2014.
5. Тургунбаев С. Кечки троллейбус.– Ф.: «Мектеп», 1969.
6. Тургунбаев С. Жылдыз. – Ф.: Адабият, 1969.
7. Тургунбаев С. Жагалмай канат жапан ыр. – Б.: «Бийиктик», 2011.
8. Тургунбаев С. Күндүн көзү. – Б.: «Бийиктик», 2005.

Рецензент: кандидат философских наук Аблазов К.